

WYDZIAŁ IV

Krajowy

Krzysztof Birkenmajer 6 X 1929–23 II 2019

W sobotę 23 lutego 2019 r., w wieku 89 lat zmarł w Krakowie profesor dr inż. Krzysztof Birkenmajer, jeden z najwybitniejszych polskich geologów, szczególnie zainteresowany budową Pienińskiego Pasa Skałkowego, a zarazem polarnik, niestrudzony badacz podbiegunowych obszarów Arktyki i Antarktydy. Pracowite życie upłynęło mu na terenowych pracach geologicznych i podróżach, w czasie których poznawał historię ziemi zapisaną w skałach i krajobrazach, liczoną w milionach i setkach milionów lat. Wyniki swoich obserwacji, ich omówienie i interpretacje przedstawiał następnie w bardzo licznych publikacjach. Przez 70 lat był moim kolegą i przyjacielem, od czasu studiów i asystentury w Akademii Górniczo-Hutniczej, przez okres badań geologicznych prowadzonych w Pieninach, zapisany w kilku współautorskich publikacjach, do działalności w Polskiej Akademii Umiejętności, trwającej przez dwie ostatnie dekady.

Urodził się 6 października 1929 r. w Warszawie, w rodzinie o bogatych tradycjach naukowych. Jego dziadek, prof. Ludwik Birkenmajer, kierował Katedrą Nauk Ścisłych Uniwersytetu Jagiellońskiego, natomiast ojciec, dr Józef Birkenmajer, był sławistą i historykiem literatury, a jako żołnierz zginął 26 września 1939 roku w obronie Warszawy. Krzysztof był uczniem szkoły podstawowej, a po wybuchu wojny – tajnych kompletów gimnazjalnych w Warszawie. Naukę kontynuował po przeniesieniu się w 1944 r. do Krakowa, gdzie w następnym roku zapisał się do Gimnazjum i Liceum im. Henryka Sienkiewicza, a dwa lata później zdał maturę. Interesował się tematyką przyrodniczą, ale geologię wybrał jako główny kierunek studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim. Będąc studentem drugiego roku napisał cieszący się dużym powodzeniem skrypt do ćwiczeń ze stratygrafii, wydany przez Koło

Studentów UJ. Zachęcony przez kierownika Zakładu Geologii, prof. Mariana Książkiewicza, objął obowiązki asystenta wolontariusza, a pół roku później został młodszym asystentem tego zakładu. Po ukończeniu trzeciego roku studiów, w 1950 r., uzyskał magisterium na podstawie pracy o osadach neogenie na Podhalu, a rok wcześniej postanowił uzupełnić swoje wykształcenie i podjął studia na Wydziale Geologiczno-Mierniczym Akademii Górniczo-Hutniczej, aby uzyskać tytuł inżyniera. W latach 1952–1954 był starszym asystentem wspomnianego zakładu, który został przeniesiony do AGH i pod nazwą Zakład Geologii Fizycznej włączony do Katedry Geologii, kierowanej przez prof. Walerego Goetla. Prowadził wówczas także wykłady w obu tych uczelniach oraz w Wyższej Szkole Pedagogicznej.

Krzysztof Birkenmajer z zamiłowaniem uprawiał turystykę górską, a także wspinaczki w Tatrach, był przy tym członkiem Klubu Wysokogórskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Interesowała go również speleologia. Działał aktywnie jako współzałożyciel i członek Klubu Grotołazów, wiele czasu poświęcał na zwiedzanie i eksploracje jaskiń, głównie w Tatrach, ale także na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. W jesieni 1954 r. zmienił miejsce pracy. Został zatrudniony w Pracowni Geologiczno-Stratygraficznej Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, działającej później jako Zakład, a następnie przekształconej w Instytut Nauk Geologicznych PAN. Pracował tam aż do emerytury, a w formie dorocznych zleceń – 4 lata dłużej. Głównym przedmiotem jego badań prowadzonych w Polsce był Pieniński Pas Skałkowy. W pierwszym okresie koncentrował się na opracowaniu stratygrafii serii czorsztyńskiej i przygotował rozprawę, która umożliwiła mu uzyskanie stopnia kandydata nauk, czyli doktoratu, nadanego w 1957 r. przez Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego. Dwa lata później awansował na stanowisko docenta, a tytuły profesorskie otrzymał w 1967 r. (profesor nadzwyczajny) i w 1973 r. (profesor zwyczajny).

Przez wiele kolejnych lat kontynuował badania w Pieninach, wyróżniał i definiował poszczególne jednostki litostratygraficzne, a dzięki współpracy z mikropaleontologami i paleontologami określał wiek formacji skalnych jury, kredy i paleogenu. Wyniki tych studiów ukazywały się drukiem jako liczne artykuły, a także publikacje monograficzne, m.in. takie jak: *Stratygrafia i paleogeografia serii czorsztyńskiej Pienińskiego Pasa Skałkowego Polski* (380 str.) oraz *Jurassic and Cretaceous lithostratigraphic units of the Pieniny Clippen Belt* (159 str.). Badania jego obejmowały również problematykę tektoniczną oraz poszczególne stadia ewolucji pasa skałkowego, a także tematykę dotyczącą ochrony przyrody. Przez 28 lat (1967–1995) był wiceprzewodniczącym Rady Naukowej Pienińskiego Parku Narodowego, opublikował opisy licznych, ważnych stanowisk geologicznych w pasie skałkowym. Interesował się też wodami mineralnymi w Szczawnicy

i Krościenku, a szczególną uwagę poświęcał andezytom pienińskim, wskazując m.in. na ich miocenijski wiek. W trakcie wieloletnich prac terenowych na dużą skalę prowadził działalność kartograficzną. Opracował 8 arkuszy szczegółowej mapy geologicznej w skali 1:10 000, wydawanych przez Państwowy Instytut Geologiczny, oraz zdjęcie geologiczne Parku Narodowego, załączone do tomu *Monografii pienińskich* (2017). Napisał popularnonaukowy *Przewodnik geologiczny po Pienińskim Pasie Skalkowym*, wydany w czterech częściach w 1958 r., a 21 lat później ukazało się drugie wydanie tego przewodnika, ujęte w jeden tom.

Inny temat prac prowadzonych przez Krzysztofa Birkemnajera w Polsce dotyczył wieku bazaltów trzeciorzędowych Dolnego Śląska. Podejmował go współdziałając z badaczami zajmującymi się paleomagnetyzmem i datowaniem radiometrycznym skał wulkanicznych, a rezultatem tych badań było wyróżnienie faz aktywności wulkanicznej w górnym oligocenie, dolnym miocenie i w pliocenie. Jego obserwacje terenowe, ujęte następnie w formie publikacji, dotyczyły również struktur tektonicznych strefy regłowej Tatr w dolinach Białej Wody, Filipki i Suche Wody, a także form krasowych w wapieniach środkowego triasu. Odwiedzał również Alpy Wschodnie na terenie Austrii, interesując się budową geologiczną tamtejszych pasm skałkowych.

Rok 1956 zapoczątkował nowy etap działalności Krzysztofa Birkenmajera. Na zaproszenie dr. Stanisława Siedleckiego wziął udział w rekonesansowej wyprawie na Spitzbergen, współuczestniczył przy planowaniu i budowie polskiej stacji naukowej oraz podejmował badania geologiczne, które kontynuował tam jako uczestnik następnych dwunastu wypraw (1957–1977 i 1990–2002). Wykonał pierwsze szczegółowe mapy geologiczne w rejonie fiordu Hornsund, opisał kompleks warstw o wielkiej miąższości, obejmujący prekambryjskie skały metamorficzne oraz paleozoiczne, mezozoiczne i kenozoiczne formacje osadowe, a także zgromadził bogaty zbiór skamieniałości, opracowany później przez wielu badaczy, dokumentujący wiek poszczególnych jednostek stratygraficznych. Rozpoznał również i opisał struktury czterech faz górotwórczych, a ponadto współdziałał przy odtworzeniu holocenijskiej historii tarasów morskich i moren południowego Spitzbergenu. Ostatni raz odwiedził tę wyspę w lecie 2002 r., uczestnicząc w wyprawie do rejonu fiordu Bellsund. Przeprowadził tam badania skał młodszego prekambriu oraz struktur kaledońskich i trzeciorzędowych budujących pasma górskie.

W latach 1971 i 1976 był również uczestnikiem dwóch duńskich wypraw na Grenlandię, organizowanych przez Służbę Geologiczną Grenlandii. Zajmował się wówczas wykonywaniem map geologicznych fragmentu słabo zlodowaczonego wschodniego wybrzeża tej wyspy oraz prowadził badania stratygrafii utworów permu i triasu. Zebrał także materiał do badań

mikropaleontologicznych osadów oligocenu, dokumentujący ówczesny przepływ zimnego prądu morskiego.

W roku 1977 rozpoczął Krzysztof Birkenmajer działalność geologiczną na terenie Zachodniej Antarktyki. W ciągu 25 lat wziął udział w ośmiu wyprawach na Południowe Szetlandy, uczestniczył w budowie Stacji Naukowej PAN im. Henryka Arctowskiego, uruchomionej na Wyspie Króla Jerzego. Prowadził oraz koordynował badania geologiczne i paleontologiczne, a także kompletował zbiory skał i skamieniałości, przekazywane następnie do oznaczenia w Polsce i w innych krajach, a opracowane materiały były przedmiotem licznych współautorskich artykułów. Opisał jednostki stratygraficzne osadowo-magmowego kompleksu skalnego, reprezentującego mezozoik i trzeciorząd (monografia – 188 str.), oraz budowę i ewolucję czwartorzędowych wulkanów, a także wykonał kilka szczegółowych map geologicznych. Ważnym jego osiągnięciem było rozpoznanie trzeciorzędowych złodowaceń, a największemu z nich nadał nazwę Polonez. Wprowadził również ponad 200 nazw geograficznych, nawiązujących do polskich obiektów historycznych i nazwisk polskich uczonych, np. góry: Wawel, Barbakan, Dzwon Zygmunta; lodowce: Ignacego Domeyki, Henryka Arctowskiego, Stanisława Wyspiańskiego, Walerego Goetla; grań Władysława Szafera i grań Fryderyka Chopina; wybrzeże Jana Pawła II. Nazwy te zostały zaakceptowane przez międzynarodowy Naukowy Komitet Badań Antarktycznych (SCAR).

Po przejściu na emeryturę nie przerwał działalności naukowej. Prawie przez dwie dekady korzystał ze swojej pracowni w Ośrodku Badawczym Instytutu Nauk Geologicznych PAN w Krakowie przy ul. Senackiej, opracowywał zgromadzone materiały i jako autor lub współautor przygotowywał teksty do publikowania wyników swoich badań. Przez 2 lata był zatrudniony na niepełnym etacie w Zakładzie Biologii Antarktyki PAN, uczestniczył również w zebraniach naukowych organizowanych w Krakowie i w innych miastach.

Dorobek naukowy Krzysztofa Birkenmajera obejmuje łącznie około 600 artykułów naukowych i monografii, wydanych w większości w języku angielskim, ponad 20 szczegółowych map geologicznych oraz około 200 artykułów popularnonaukowych, sprawozdań i wspomnień, a także 5 skryptów uczelnianych i 4 książki poświęcone polskim działaniom w krajach polarnych. Był redaktorem kilku serii wydawniczych, m.in. takich jak: *Studia Geologia Polonica*, *Geological Results of the Polish Spitzbergen Expeditions*, *Geological Results of the Polish Antarctic Expeditions*, *Postępy Nauk Geologicznych*, a także członkiem wielu polskich i zagranicznych komitetów redakcyjnych oraz towarzystw naukowych. Jako *visiting professor* prowadził zajęcia na uniwersytecie w Kopenhadze, wykladał również m.in. w Norwegii, Wielkiej Brytanii, Szwecji, Francji, Niemczech i USA, pełnił też obowiązki promotora ośmiu rozpraw doktorskich.

Jego osiągnięcia i aktywność naukowa przełożyły się na stopnie akademickie, wyróżnienia i odznaczenia. Został wybrany na członka korespondenta i członka rzeczywistego Polskiej Akademii Nauk (1983, 1989), członka czynnego Polskiej Akademii Umiejętności (1989), a także członka honorowego Akademii Rumuńskiej i członka zagranicznego Akademii Nauk w Nowym Jorku, był również członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Austriackiego Towarzystwa Geologicznego i Amerykańskiego Towarzystwa Geologicznego oraz sprawował funkcje sekretarza Międzynarodowego Komitetu Badań Antarktyki, przewodniczącego Międzynarodowego Komitetu dla Badań Polarnych PAN – IASC i przewodniczącego Komitetu Badań Polarnych PAN. Jako wybitny podróżnik i polarnik otrzymał polską nagrodę Super-Kolosa oraz klucze do bram miasta Krakowa, wręczone w lutym 2014 r. na spotkaniu w krakowskim magistracie. Został odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1959), Krzyżem Kawalerskim (1962), Krzyżem Oficerskim (1984) oraz Krzyżem Komandorskim (2002) Orderu Odrodzenia Polski. Za działalność w ruchu oporu w czasie okupacji otrzymał ponadto Krzyż Partyzancki Armii Krajowej oraz nominację na podporucznika Wojska Polskiego, nadaną w roku 2000 przez Prezydenta RP.

Krzysztofa Birkenmajera wspominamy jako człowieka pogodnego i życzliwego, chętnie dzielącego się wiedzą i doświadczeniem, jako wybitnego badacza, w pełni oddanego swoim zainteresowaniom i swojej pracy, wzbogacaniu nauki o geologiczną historię wybranych obszarów w Polsce i przy obu biegunach Ziemi. Opublikowane przez niego osiągnięcia badawcze oraz teksty popularyzacyjne mają wielką wartość poznawczą, utrwalającą znaczenie działalności żegnanego Profesora geologa. Przeżył 89 lat, zmarł w Krakowie w sobotę 23 lutego 2019 r., a jego pogrzeb odbył się przy bardzo licznej udziale uczestników w południowej godzinie dnia 5 marca 2019 r. na cmentarzu Rakowickim.

Stefan Witold Alexandrowicz